

Lengoaia, terminologia eta berriketa

JUAN GARZIA

Aspaldi samarrekoa da erauntsia, baina ez du atertzeko seinalerik: *lengoaia* informatikako terminoa delako porruaz ari naiz. Ez da, inondik inora, kasu bakarra terminologia-kontutzat pasatu nahi dena hala ez dena, baina bai, beharbada, nabarmenetariko, eta horregatik jorratu nahi dut hemen, gaizki-ulertu eta tirabira-iturri orokor baten adibidetzat.

Piperra piper, bada, ez bedi uler saltsa honek bereziki hitz horrekin edo, are gutxiago, hitz horren erabiltzaile jakin batzuekin duenik auzia. Behin esanda nahikoa delako esperantzaz: terminologiaren esparru espezifikoa garbi (samar) bereiztea eta bereizaraztea du jomuga nire solas honek, etsixea egonik ere entzuteko belarria duen askok ez duela zarata edo arrantza baino entzungo.

Niretzat azken tanta zena (tu *quoque*...), Alfontso Mujikak bota zuen 2005eko abenduko *Senezen*, lehenago ere

Erabili.com-en irakurria geniona (eta jatorriz Mendebalde Kultura Alkartean aurkeztua, honako izenburu honekin: «*Hiztegi Batua*» eta *terminologia zientifiko-teknikoa: elkarguneak, estuguneak eta gurutzaguneak*).

Anekdotikoa irudi lezakeen baina fakultate osoak matxinatzeko ikur gerta daitekeen kontu bat auzi: informatikako terminoa ote «lengoaia» hitza? Ondo ulertzen dut espezialistei kostatzea bereizten hizkuntza orokorrari dagozkion ohitura-kontuak eta terminologikoak, baina harriturik eta ikaraturik geratu nintzen Alfontso Mujikak ere zaku berean sartzen zituela hor. Hona nire arrazoi argi eta garbiak:

- 1) Hiztegi Batuak ederki biltzen duenez, «lengoaia» ez da «hizkuntza»ren sinonimo zaharkitua baino.
- 2) Kontzeptu hori hizkuntza orokorrekoa da, eta ez, alajaina, espezialitate batekoa, informatika izan zein hizkuntzalaritza.

- 3) Albo-erdaretako hizkuntza orokorrean, badira bi hitz (*lengua/lenguaje, langue/langage*), izatez –adiera batean– sinonimo, baina, erabilera askotan (ez bereziki, eta are gutxiago soilik, informatikan), bikote bakoitzeko bigarrena baino ez da erabiltzen. Hori, bistan da, erdaron berezitasuna da, eta ez luke izan behar euskal informatikarena.
- 4) Erdaron erdua kalkatzea egokitzen joko balitz (nire iritzia, Euskaltzaindiaren eta, ustez, euskararen beraren aurka), hiztun guztiontzat litzateke egoki –eta ez espezialitate jakin batekoentzat– «hizkuntza» hitz bakarra dugun lekuan bi hitz bereiztea. Eta, bide batez, ez litzateke aukera bakarra *hizkuntza/lengoaia* bikotea, arbitrarioa bailitzateke kontua, eta berdin balioko bailuke, esate baterako, *mintzair/hizkuntza* bikoteak. Jakina, halako iraultza egin eta erabaki hori harturik ere, ez litzateke aldatuko hemen diodanaren mamia: kontua ez da gorkio terminologiari, lexiko orokorrari baizik.

Jakinaren gainean jarria nuen Alfontso ezen, teman (edo deman) jarraituz gero, nik ere banuela neure botatzekoa, eta azkenean bota ere egingo nuela. Bion artean, aise argituak ditugu kontutxook, eta horregatik ez nuen bere garaian argitaratu artikulu hau, baina geroztik ere ia egunero egokitzen zait, neure lanagatik, auzi berean katramilatzea espezialistekin, eta horregatik heldu diot berriro gaiari. Apur bat orrazturik, bada, hor doa orduan argitaratzera eman ez nuen alea.

Hala ere, badut gauza pare bat aurretik esan beharra.

Batetik, nire honen mamia ez doa bereziki artikulugilearen laprastada horren aurka (ez legoke berez esan beharrik, baina badaezpada); aitzitik, ikuspegi (edo, okerrago, ikuspegirik gabeko jarrera) orokor baten akats errotikoa agerian jartzea dut helburu: zentzu horretan, aitzakia hutsa dut haren aipamena.

Bestetik, oso estimutan daukat Alfontso eta Alfontsoaren lana, eta oso bat etorri ohi naiz berarekin, topo egiten dugun iritzileku guztietan. Eta delako artikulua ere ez da salbuespen: arrazoizko, jakingarri eta jaramon egitekoa deritzot ia guztian, eta, nola ez, terminologiaren berezitasunak guztiok kontuan hartzekoak direla dioten horretan.

Bego horrenbestean, bada, *guzti* zabal horrena, eta gatozen orain beste *ia* horri dagokion xehetasunera.

Bat nentorke auzigai dudan puntutxo horretan ere, baldin eta *lengoaia* hitzaz ez eta, esate baterako, *performantzia* hitzaz ari bagina. Kasu horretan, nekez justifikatuko litzateke espezializazio-hizkera jakinean halako terminoa erabat erabiltzen dutenei ez Euskaltzaindiak ez inork aitzakia jartzea.

Besteok beste, ordea, *lengoaia* dugu auzigai (zehazkiago: *hizkuntza/lengoaia* sasio-posizioa), eta ez *performantzia*, *ebasketa* edo *potentzia*. Hots, hori baita nahaste guztiaren erroa, hitz arrunt bat, eta ez, inondik inora ere, termino bat. (Ez nuke nik negatiboki frogatu behar ez dela terminoa, baizik eta badela diotenek positiboki hala dela, baina tira: zezen makurragoak ere egokitu izan zaizkigu).

Hori ulertuz gero, berez datoz ondorioak: 1) hizkuntzaren ondare erkidekoa da

auzigaia, ez baita inolako terminorik hor, eta, beraz, 2) hizkuntzari buruzko irizpide orokorretara egokitu behar du.

Ikus dezagun, bada, nahiz begien bista-koa den, zein diren, hitzaren zentzu espezi-fikoan, termino bat termino dela esateko gutxieneko baldintzak. Kasu honetan, zehazkiago, *hizkuntzallengoaia* oposizioa terminologikoa denentz ebaztea da kontua.

Funtsezkoena: definizioz, espezializazio-hizkera jakin bati dagokio termino (edo termino-bereizkuntza) bakoitza; hango eske-ma-kontzeptualean txertaturik dago, eta ongi definituriko kontzeptu berezi zehatz bat modu unibokoan izendatzeko erabiltzen da. Hartarako, hizkuntza arruntetik aldentzen da espezializazio-hizkera, dela hitz berriak eratuz, dela hitz arruntei arbitrarioki esanahi bereziak esleituz.

Bigarren bide horren adibide tipikoa dugu gaztelaniazko *robo/hurto* bereizkuntza: berezko sinonimoei esanahi desberdinak (kontzeptu desberdinei dagozkienak) esleitu zaizkie zuzenbideko hizkeran. Arbitrariotasun beraz joka daiteke noski euskaraz, geure sinonimoak baliatuz: *lapurre-talebasketa*, esate baterako.

Aldiz, hizkera berean “sin perjuicio de” erabiltzen denean, *perjuicio* hori ez da termino bat, hizkera horretan usadiozko den fraseologia estereotipatuaren parte baizik: hizkuntza *arrunta* –edo, hobe, *orokorra*– modu berezi edo *bitxian* erabilia. (Zehazkiago, *sin perjuicio de* esamoldea osoa da fraseologia-unitatea).

Gure kasuan, zentzugabekeria da esatea bi kontzeptu desberdini dagozkiela, esate baterako, *makina-hizkuntza* eta *makina-lengoaia*. Horretaraino, uste dut denok gara ados.

Eta arinkeria galanta da, berriz, hizkuntzak –hizkera hori barnean hartzen duen hizkuntzak, euskara izan zein ingelesa– berezko duen anbiguotasun bat *konpontzeko* uste edo aitzakian, arbitrarioki bihurritzea hizkuntza hori. Hots, terminogintzarako egokia izan litekeen prozedura erabiltzea terminogintzatik kanpo. (Alde batera utziko dugu, oraingoz, albo-erdarek bi hitz dituztelako argudio esplizitu nahiz implizitu).

Arinkeria hori disimulatzen, “alor horretako aditu guztiek hala erabili dute beti” esatea, berriz (bego horretan *beti* eta *guzti* horien hanpadura), ilarrak eta zilarrak zaku berean sartzea da. Fraseologia eta terminologia nahastea, alegia: hizkuntza-ohitura hutsa dena kontzeptu-sistemaren eskakizun terminologikoekin berdindu nahi izatea.

Halako argudioek beren balioa izan dezakete (fraseologia aldatzeak dakarkeen kostua, erabiltzaileen inertzia, eta abar), baina beste maila batekoak dira, eta berezi egin behar dira funtsezko auzitik: erabakia baldintzatu lezakete, beharbada, baina ez dute bihurtuko termino ez dena termino.

Terminologia espezifikoa ez dagokiona (gauzak sinpletuz: hiztegi orokorretan espezializazio-marka berezirik gabe ageri dena) hizkuntza-ondare orokorrari dagokio, eta ez dago erabiltzaile jakin baten edo besteren esku hari buruzko erabakimena.

Oraindik oraingo aldaketa erantzuntsu batzuk adibidetzat aipatzearen: arrazoi logistikoengatik, aukeratu zitekeen, esate baterako, *ingurugiroren* partez *ingurumen*, edo *jasangarri(tasun)* en partez *iraunkor(tasun)*, ez *inposatzea*, baina ez arrazoi tekniko, pragmatika hutsez baizik.

Hortxe ikus daiteke, bestalde, zer distantzia dagoen teknolekto-usaineko fraseologia hutsetik (*sostenible*: zer espezialitateri dagokio?) benetako terminologia zehatzera. Muga, inoiz, lausoa izan liteke; izan, ordea, bada.

(Bide batez, aipatzekoa da *iraunkorren* aurkako frankotiratzaile sutsuak ere ez zetozela bat beren “betiko ohitura guztiz zabaldu” delako bala zorrotza aukeratzera: *jasangarri, eramangarri, eusgarri, sostengarri...*)

Are distantzia handiagoa dago, alabaina, sasiterminologiazko halako teknoberbetatik (ikus iragarkien hizkerako teknika-usainkeria lotsagabea) arrunt-arruntak diren —eta izan behar duten— hitzetara: *hizkuntzara*, esate baterako.

Komeniko da, beharbada, apur bat luzatzea halako (hizkuntza arruntaren barneko) anbiguotasunak saihestearen kontuan. Batetik, errepika dezagun, horrek ez du zerikusirik terminologiarekin edo hizkera espezializatuarekin, hizkuntzarekin berarekin baizik. Bestetik, testuinguru nahasgarrietan *hizkuntza* hitzaren esanahi murriztago bat adierazi nahi dugunean, bada horretarako prozedura bat baino gehiago, teknolektoke-riara jo gabe ere.

Gure kasurako, *hizkuntza naturala* nahiz *hitzezko hizkuntza* erabil daiteke, bestelako askotariko hizkuntzetatik bereizi nahi delarik hura. Hala jokutzen da hizkuntza gehienetan, ingelesa barne (horratx *hizkuntza* hitzaren beste adiera bat: *mintzaira partikularra*, orokorraren kasu bat: anbiguotasun hori ere berezkoa da, eta ez da akats edo gabezia).

Ingelesaren aipamenaren haritik, argigarrria da gaztelaniaren eta frantsesaren kasua

ere. Gure albo-erdara biotan, badira (ez termino gisa, hizkuntza orokorrean baizik) bi hitz sinonimo: *lengua/lenguaje, langue/langage*. (Libre da edonor pentsatzeko erosoago dela bereizkuntza hori egitea, baina iritzi subjektibo hutsa da hori, eta, nolana ere, hizkuntzaren erabilera orokorrari dagokio, eta ez espezialitate-hizkerari bereziki, eta are gutxiago informatikako terminologiari).

Eta, hara, hizkuntza horietan ere (gaztelaniaz nahiz frantsesez) *natural* eta *hitzezko* aipatzera behartuta egoten dira idazleak askotan, sinonimo baitira *lengua* eta *lenguaje* nahiz *langue* eta *langage*.

Jakina, gerta daiteke gaztelaniak eta frantsesak *lenguaj/langage* hartzea eskuarki oinarritzat termino konposatueterako, baina hizkuntza horien sistemaren berezitasuna da noski (*lenguaje plástico / lengua plástica*), eta zozokeria litzateke hori bere horretan kalkatzea bestelako hizkuntza sistemara.

Eta baliteke *joera* izatea *lengua=idioma* areago erabiltzea hitzezko mintzairaz ari garelara, baina trukagarriak dira, oro har, sinonimook. Ikasgaia bera ere, “Lengua Española” zein “Lenguaje” izan daiteke, bereizkuntzarik gabe.

Areago esango nuke: *lengua* eta *langue* hitzaren sakonagoko anbiguotasun bat saihesteko asmatuak dirudite *lenguaje* zein *langage* hitzek. Ikus, esate baterako, zer gertatzen den *La lengua de las mariposas* izenburu ospetsuarekin. Euskaraz ere bada, gure hizkuntzalari zaharren artean, *mihi* erabili duenik *hizkuntza* adieran (*Bi mihiren gramatika*), eta, bide horretatik abiatu balitz gure hizkuntza, orduan geundeke apika gu ere, albo-edarok bezala, anbiguotasun gu-

txiagoko sinonimo baten beharrean: hizkuntza osoan, diot berriro ere, ez informatikan bereziki.

Ez da, ordea, hori gure kasua: ingelesez bezala, aski dugu hitz bat: *hizkuntza/language* (besterik baita, eskuarki, *mihiltongue*).

Ez diogu orain arte kontu horri heldu, baina nekez uka daiteke erdarak *hizkuntza/lengoaia* sasibereizkuntza horretan izan duen eragina, nahiz gero zenbaitek teknizismoz mozorrotu nahi izan duen berez interferentzia dena: euskararen beraren beharretatik (nahiz ingelesetiko itzulpen zuzenetatik), bururatu ere ez zitzaigun egingo *hizkuntza* hitz arrunt horrek halako azpi-sinonimorik behar zuenik.

Aipatu dugun beste betekizun bat ere ez du betetzen *hizkuntza/lengoaia* sasibereizkuntza horrek terminotzat har dezagun: ez da espezialitate-hizkera jakin bati dagokiona. Informatikariak setatu dira berentzat errebindikatzen hitz hori terminotzat, baina, hizkuntza orokor zabal guztian ez ezik, beste espezialitate-edo askotan ere berdin erabili izan da eta erabiltzen da (hizkuntza orokorraren premia baitute jakintza-arlo guztiek, oraingoz bederen), eta ez da ikusten zergatik ukatu behar litzaiekeen beste horiei informatikariek berentzat bakarrik nahi dutena. Hizkuntzalaritzan ere, askok bereizi nahi izaten du “(hitzezko) hizkuntza” eta “(bestelako) lengoaia”. Musikaren eta artearen arloan, barra-barra irakurtzen dugu “musika-lengoaia” (eta are “lengoaia musikala”!) nahiz “lengoaia plastikoa”.

“Gorputz(aren) lengoaia” ere maizago erabili da, eta halako gehienetan “lengoaia” ra jotzen da diglosiaren (nahiz bitxizalekeriaren) inertziatz. Alegia (q.e.d.), gaztelaniaz *lenguaje* agertzen den gehien-gehienetan aurkitzen dugu *lengoaia*, zozoki kalkatzen baitugu erdararen edozein ñabarkeria, teknolektoaren aitzakian.

Eta teknolektoa, gainera, aurki dator plaza arruntera ere, lehendik ere bertan ez bazen (esate baterako, *ondoretasun/herencia/heritage/heredity* kontzeptuak biologian zer adiera zehatza duen definitzea biologistei dagokie, noski, baina hitza guztiona da). Ikus, adibidez, egunkariko bitxi hau (logopeda baten iragarkia), eta esan, oraindik ere, espezialitate-hizkeren behararangatik egin nahi dela bereizkuntza, eta ez erdararen interferentziarengatik:

*Entzumen eta Lenguaian Berezitua
Ahozko lenguaiaaren arazoak (sic)*

Ez dugu, nonbait, erremediorik: zeinen galduak egon behar dugun, hala ere, hain kontzeptu (zentzu guztietan) orokorra espezialitate-termino bat dela burutik pasatzeko.

Eta, hori gutxi ez eta, zaharkituriko sinonimo batera jo behar, gainera, *konponbiderako!* Zaharkitua, eta, nola ez, Erdara (Hark agintzen baitu) garbi-garbi islatzen duena.

Hori guztia, jakintzaren izenean. Ezen zientzia, itxura denez, ezkongaitza baita hizkuntzarekin, eta aski baita, noski, lengoaia erabiltzea edozer ere magikoki zientzia-itxuratu dadin.

La precisión terminológica de la palabra “lengoiaia”

El artículo trata de aclarar, por medio de un ejemplo flagrante, la reiterada confusión entre necesidad terminológica y mero uso fraseológico en los textos especializados en euskera. La palabra “lengoiaia” es un arcaísmo (calcado de lenguaje/langage) sinónimo de “hizkuntza”. Interfiere el hecho de que tanto en español como en francés coexisten dos palabras (lengua/lenguaje, langue/langage) y la polisemia de “lengua” y “langue” (“La lengua de las mariposas”) lleva a que en muchos contextos (no sólo de términos propiamente dichos) se prefiera “lenguaje” y “langage”. No es el caso del euskera (ni del inglés), en los que son palabras distintas, en general, “hizkuntza” (language) y “mihi” (tongue), aunque la segunda pueda tomar en algún caso (absolutamente residual en euskera) la acepción de la primera.

Sea como sea, la cuestión crucial es que (jevidentemente!) el concepto al que se refiere no es de ninguna especialidad. En todo caso, será una mera costumbre (o más bien vicio) de algunos usuarios calcar, sin ninguna necesidad, la presunta distinción en sus textos. Para más inri, se elige (incluso como estandarte) el dichoso calco arcaico “lengoiaia”, en lugar de recurrir, si fuera el caso, a otros sinónimos que podrían resultar más adecuados, tales como “mintzaira” (lengua, idioma). Sin duda, la ventaja de “lengoiaia” es parecerse tanto a su modelo “lenguaje”.

Aunque parezca mentira, el apego a —y la patrimonialización de— ese uso puede movilizar masas y energías considerables (e incluso arrastrar gentes ajenas y normalmente críticas y razonables) bajo la equivocada bandera de la defensa de (la propiedad de) la terminología especializada. En este caso, los más empeñados en ello han sido (y son, creo) los docentes de informática, pero, como ya se dijo, es sólo un ejemplo. Y, desgraciadamente, no hace falta rebuscar para toparse con otros muchos, ya que la distinción entre terminología, fraseología y lengua(je) sin más parece resultar muy ardua para quienes “viven” dentro de una especialidad —incluida, por cierto, la lingüística—, cuyo discurso, sea el que fuere, tiende a sacralizarse en su totalidad internamente.

La prétention terminologique du mot “lengoaia”

L'article s'efforce d'éclairer, au moyen d'un exemple flagrant, la confusion récurrente entre la nécessité terminologique et le simple usage phraséologique dans les textes spécialisés en langue basque. Le mot “lengoaia” est un archaïsme (calqué sur *lenguaje/langage*) synonyme de “hizkuntza”. Il faut tenir compte du fait que, en espagnol comme en français, deux mots coexistent (*lengua/lenguaje, langue/langage*), et la polysémie de “lengua” et “langue” conduit à ce que, dans de nombreux contextes (pas seulement de termes proprement dits) la préférence va à “lenguaje” et “langage”. Ce n'est pas le cas du basque (ni de l'anglais), langues dans lesquelles “hizkuntza” (language) et “mihi” (tongue) sont des mots distincts, en général, bien que le second puisse prendre, dans certains cas (vraiment résiduels en basque) l'acceptation du premier.

Quoi qu'il en soit, la question cruciale tient dans le fait que (bien évidemment !) le concept auquel il se réfère ne relève d'aucune spécialité. Dans tous les cas, ce sera une simple coutume (ou plus exactement un vice) de la part de quelques usagers de calquer, sans aucune nécessité, la prétendue distinction dans leurs textes. Pour couronner le tout, on choisit (y compris comme standard) le fameux calque archaïque “lengoaia”, au lieu de recourir à d'autres synonymes qui pourraient s'avérer plus appropriés, comme “mintzaira” (langue, idiome). Sans aucun doute, l'avantage de “lengoaia” réside dans le fait de présenter une telle ressemblance avec son modèle “langage”.

Malgré que cela puisse paraître incroyable, l'attachement à – et la patrimonialisation de – cet usage peut mobiliser des masses et des énergies considérables (et même convaincre des gens extérieurs et normalement critiques et raisonnables) sous la bannière erronée de la défense de (la propriété de) la terminologie spécialisée. Dans ce cas, les plus engagés ont été (et sont, de mon point de vue) les enseignants d'informatique, mais, comme cela a déjà été dit, il s'agit seulement d'un exemple. Et malheureusement, il n'est pas nécessaire de chercher longtemps pour en trouver de nombreux autres, car la distinction entre terminologie, phraséologie et langue/langage paraît très ardue pour ceux qui “vivent” dans une spécialité – y compris linguistique, bien évidemment –, dont le discours tend, quoi qu'il en soit, à se sacraliser dans sa totalité de l'intérieur.

The terminological pretension of the word *lengoaia*

The purpose of this article is to clarify, by clear example, the repeated confusion between terminological necessity and simple phraseological use in specialized texts in Basque. The Basque word *lengoaia* is an archaism (copied from *lenguaje* in Spanish and *langage* in French) and synonym of *hizkuntza*. Further complication arises from the fact that both Spanish and French have two words for *language* (*lengua/lenguaje* in Spanish and *langue/langage* in French), and the dual meaning of *lengua/langue* (“La lengua de las mariposas,” “The language/tongue of butterflies”) leads to a preference in many contexts (and not only in terminological contexts as such) for *lenguaje/langage*. This is not the case in Basque (or in English), in which *hizkuntza* (*language*) and *mihi* (*tongue*) are different words, though the latter may in some cases (residual cases only in Basque) take on the meaning of the former.

Be this as it may, the crucial issue is (obviously!) that the concept to which we refer does not belong to any specialty, in which case, it must be the mere habit (or vice) of some users to copy this presumed distinction in their texts though there is no need whatsoever to do so. On top of everything else, they choose the archaic calque *lengoaia* (even using it as a standard) instead of turning to other, more appropriate synonyms such as *mintzaira* (*tongue, language*). Undoubtedly, the advantage of *lengoaia* is that it is so similar to its model, *langage*.

Although it seems unbelievable, the attachment to – and patrimonialization of – this use can mobilize considerable masses and energies (and even drag in outsiders who are normally critical and reasonable) under the false banner of the defense of (the correctness of) specialized terminology. In this case, the most determined people have been (and still are, I believe) computer science schools but, as mentioned above, this is only an example. And unfortunately, you needn't look far to find many others, since the distinction between terminology, phraseology and language/tongue can be very difficult to grasp for those who “live” within a specialty – including, of course, linguistics – whose discourse, whatever it may involve, tends to be carried out entirely internally.